

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ǀA VHUVHILI (P2)

SHUNDUNTHULE/FULWI 2025

TSUMBANDILA YA U MAKA

MARAGA: 80

Bammbiri ǀǀ ǀǀ na masiatari a 30.

TSIVHUDZO KHA VHAṬOLI/VHAMAKI

- Memorandamu uyu i tou vha tsumbandila fhedzi ya u thusa vhaṭoli/vhamaki.
- Memorandamu u tea u thoma wa dzulelwa dzulo nga vhothe vha kwameaho khathihi na phanele ya u linga musi u ṭola/maka hu sa athu u thoma.
- Phindulo dza vhalingiwa dzi tea u eliwa nga u angaredza zwi tshi tevhedza vhukoni/ndeme yazwo.

MAGA A U ṬOLA/MAKA

1. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzi fhiraho tshivhalo tsho tiwaho, kha vha make/tole fhedzi phindulo ya u thoma. (**Mulingiwa ha tei u fhindula mbudziso ndapfu na mbudziso pfufhi u bva kha lushaka luthihi lwa bugu/liṛwalwa.**)
2. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nṇa u bva kha KHETHEKANYO YA A, (vhurendi ho randelwaho), kha vha make/tole phindulo mbili fhedzi dza u thoma.
3. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso ndapfu mbili kana mbudziso pfufhi mbili kha KHETHEKANYO dza B na C, kha vha make/tole ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili. Arali mulingiwa o fhindula mbudziso dzothe nṇa, kha vha make/tole phindulo ya u thoma kha KHETHEKANYO iṛwe na iṛwe, tenda a vha o fhindula mbudziso nthihi pfufhi na nthihi ndapfu.
4. Arali mulingiwa a nga fhindula phindulo mbili hune ya u thoma ya vha yo khakhea ngeno ya vhuvhili i yone, kha vha make ya u thoma vha **litshe** ya vhuvhili.
5. Arali phindulo dzi songo nomboriwa nga ngona, kha vha make/tole vha tshi tevhedza memorandamu.
6. Arali vhukhakhi ha mupeleṭo vhu tshi nga khakhisa ṭhalutshedzo, kha vha zwi make sa vhukhakhi. Arali zwi sa khakhisi ṭhalutshedzo, kha vha make sa zwone.
7. *Mbudziso ndapfu/dza maanea:*
Arali maanea/phindulo ndapfu ya nga vha pfufhi kha tshivhalo tsha maipfi tsho tiwaho, vha songo nea ndaṭiso, ngauri o no ḍi dzula o ḍihaṭula ene muṇe. Arali phindulo ya lapfesa u fhirisa mpimo, kha vha sedzuluse/tole nga ho teaho nyimele nahone vha songe mutumba na vhaṭoli vhahulwane. **Kha vha shumise rubriki dza u linga dzi re kha Aphendikisi ya A na B u ṭola maanea a vhalingiwa.**

8. *Mbudziso pfufhi:*
Arali mulingiwa a songo shumisa zwidevhe musi o humbelwa uri a khouthu, vha songo nea ndatiso.
9. Kha mbudziso dzo vuleaho, hu songo avhelwa maraga kha EE/HAI, kana kha NDI A TENDA/A THI TENDI. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
10. Hu songo avhelwa maraga kha NDI NGOHO/A SI ZWONE kana NDI MBUNO/KUHUMBULELE KWAVE. Thikhedzo/Khwathisedzo/thalutshedzo kha zwi vhe zwone zwi dzhielwaho nzhele kana zwi avhelwaho maraga.
11. Phindulo dza mbudziso pfufhi dzi tea u toliwa/makiwa nga vhusedzi hu tshi dzhielwa nzhele mbofho dzo tshewaho/dzhiwaho kha dzulo la u linganyisa memorandamu.

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO RANDELWAHO****MBUDZISO YA 1: VHURENDI – MBUDZISO NDAPFU****KUAVHELWE KWA MARAGA**

Maraga dzi avhelwe nga ndila yone:

- Maraga dza 6 ndi dza mbuno.
- Maraga 4 ndi dza luambo. Dzone dzi avhelwe nga ndila heyi:
 - Maraga 4 arali mbuno dzi 5–6
 - Maraga 3 arali mbuno dzi 4
 - Maraga 2 arali mbuno dzi 3
 - Maraga 1 arali mbuno dzi 2
 - Maraga 0–1 arali mbuno dzi 0–1
- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

'NDI DEMBE-DE VHAHASHUNI?' – A.A Mphaga**Marangaphanda**

Ndima/Zwitanza zwa tshirendo zwi vhumbwa nga mitaladzi/vese. Ndivho ndi zwine tshirendo tsha khou toda u ri livhisa hone vhutshiloni. Hune tshirendo itshi tsha ri livhisa hone ndi nga ha masiandaitwa a vhangwaho nga mupo na kutshilele kwa vhatu.

Mbuno

- Ndima/Tshitanza tsha 1, murendi u kaidza kana u eletshedza vhatu uri vha thetshesele musi vha tshi kaidziwa uri vha sa dzhene khomboni. Vhatu vho vhudzwa nga ha mvula khulu vha sa thetshesele vha fhedza vho lovha nga vhunzhi na mupo wo tshinyadzwa.
- Ndima/tshitanza tsha 2, murendi u toda u tsivhudza vhatu uri u sa tevhela ndaela zwi dzhenisa vhatu khakhathini. Vhatu vhanzhi vhe vha vha vhe sogani vho newa ndaela ya uri vha sedze nowa yo imiswaho, vhone vha si thetshesele vha lovha nga vhunzhi.

- Ndimā/Tshitānza tsha 3, 4 na 5, murendi u bvisela khagala uri masiandaitwa a diswaho nga matshilele a si avhudi a vhathu na a mupo. Kha vhathu a hu na pfano, ho dala tsemano na u vutshelana. Vhana vha beba vha tshe vhatuku, vhathu vha khou vhulahana nga tshavho, ho dala magomelelo, vhathu a vha na zwiliwa. U ya nga muniwali hezwi zwothe zwi khou itwa nga u sa pfa na u sa tevhedza ndaela ha vhathu.

Magumo

Murendi o kona u bvisela ndivho yawe nga u shumisa ndima/zwitanza. Vhathu vha sa pfi vha tshi kaidzwa na u tevhedza ndaela vha a dzhena khakhathini dza mabulayo, ndala, matula a mbebo zwi kwamaho vhutshilo ha vhathu nga ndila i si yavhudi.

[10]

MBUDZISO YA 2: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**'KHA INWI WANGA' – FR Modau**

- 2.1 Murendi u tama u bvisela khagala uri ho fhela tshifhinga tshilapfu hu si na ane a tenda/pfesesa u vha mufarisi wawe/zwine a amba zwi tshi fhelela muyani.✓✓ (2)
- 2.2 Linanedzi/likaluli.✓ Murendi u nanisa/kalulesa nyito ya u lilesa lune mitodzi ya fhela hune ya bva hone.✓ (2)
- 2.3 abacb.✓✓ (2)
- 2.4 Murendi u tama u bveledza muhumbulo wa uri u sa vha na mufarisi zwi a vhavha/u wana mufarisi ndi zwithu zwavhuḁi zwi takadzaho.✓✓ (2)
- 2.5 Ndi a tendelana nae. Muthu arali a fhedza tshifhinga tshilapfu a si na mufarisi a mu wana ha tsha ṭoda u xeḽelwa ngae, ngauri a si nae zwi a vhavha na u ḁisa vhuludu.

KANA

Hai, a thi tendelani nae. Ngauri vhanwe vhathu vha re ngomu kha zwa lufuno a vha na mulalo na vhudziki, vha khou tambula nga nthani halwo.

[Kana zwiniwevho zwi pfalaho.]✓✓

(2)
[10]

MBUDZISO YA 3: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**'VHATUKANA VHA VENDĀ IP DEMANA NA ET MAUMELA' nga WM****Mbulaheni**

- 3.1 Venda hu na vhatu/vhaswa vha re na zwikili/vhukoni.✓✓ (2)
- 3.2 Lifanyisi.✓ Murendi u fanyisa u andana na u shumisana ha vhanwali vha dzibugu/vhaswa vha re na vhukoni vha Venda na lufuno lwa khomba na muthannga vha funanaho.✓ (2)
- 3.3 abac.✓✓ (2)
- 3.4 Muhumbulo muhulwane une murendi a toda u u bveledza ndi uri vhatu vha tea u khoda zwivhuya zwo itwaho nga vhatu/vha itaho zwivhuya kha vha khodiwe/muthu muwe na muwe u a toda u ita zwivhuya.✓✓ (2)
- 3.5 Ndi a tendelana nae. Shango li ditongisa na thonifhiwa nga zwine/vhukoni vhune vhadzulapo vhalo vha vha naho.✓✓
- [Muhumbulo u hanedzanaho na uyu kha u sedzuluswe/toliwe.] (2)
- [10]

MBUDZISO YA 4: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI**MIHUMBULOLUTSHETSHE – AA Mphaga**

- 4.1 Murendi u tama u bvisela khagala uri muthu a re na mihumbulo mituku u langiwa na nga vhana vhatuku.✓✓ (2)
- 4.2 Limethafore.✓ Murendi u khwathisedza kuhumbulele kwa muthu wa mihumbulo mituku na vhutsilu vhune donngi ya vhu sumbedza musi i badani.✓ (2)
- 4.3 abba.✓✓ (2)
- 4.4 Muhumbulo muhulwane une murendi a toda u u bvisela khagala ndi hvuvhi ha u vha na mihumbulo i no nga ya niwana.✓✓ (2)
- 4.5 Ndi a ima nae. Vhonzhi ha vhatu vha re na mihumbulo mituku a vha dihumbeleli, vha dzhia tsheo nga ndila ya vhutsilu. ✓✓
- [Muhumbulo u hanedzanaho na uyu kha u sedzuluswe/toliwe.] (2)
- [10]

NA

VHURENDI VHU SONGO RANDELWAHO (KHOMBEKHOMBE)**MBUDZISO YA 5: VHURENDI – MBUDZISO PFUFHI****'LO KOVHELA' – AC Bvumbi**

- 5.1 Murendi ha tsha divha uri a ite mini/o dada/hanganea.✓✓ (2)
- 5.2 Liedzamuthu/limuthufhadzi/lifanyamuthu.✓ Vhulwadze ho newa nyito ya u baraga i itwaho nga muthu ngeno vhulwadze vhu si muthu.✓ (2)
- 5.3 Ndivho ndi ya uri vhathu kha ri tangedze nyimele/lufu ngauri ndi zwithu zwine ri nga si kone u zwi shandukisa, tshashu ndi u tangedza uri ri lovhe ro takala.✓✓ (2)
- 5.4 Ndi vhudipfi ha u pfa vhutungu /u dinalea.✓ Murendi u khou dinaledza uri ngavhe a tshi fa a awela vhutungu vhune a khou vhu pfa.✓ (2)
- 5.5 Ndi a tendelana nae. Arali muthu a tshi khou lwalesa nga maanda u vhona tsha khwine hu u lovha uri a awele.✓✓
- [Muhumbulo u hanedzanaho na uyu kha u sedzuluswe/toliwe.] (2)
- [10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: NGANEAFOLUKULO**NGANEAF****MBUDZISO YA 6: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseleni.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziseleni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Thero ndi zwine bugu ya khou amba zwone hune muniwali a vha e na ndivho ya uri vhavhali vha vhe na zwine vha divha vutshiloni. Vhaanewa/vhabvumbudzwa ndi vthathukumbulelwa vha shumiswaho nga muniwali kha u bveledza mafhungo a bugu yawe. Hu na tshaka dzo fhambanaho dza vhaanewa vhahulwane, sa dende, mulutanyi/mukonanyi na mupikisi. Thero buguni iyi ndi u sa tikedzana sa muti na u sa tangedza nyimele zwo itwa nga mvelele/Nwana ndi mpho i bvaho Mudzimuni zwenezwo a ri tei u mu hana. Vhutshilo vhu tea u shanduka na tshifhinga, vhatu vha songo langwa nga vutendatenda vhu sa farei/ha tshifhinga tsha kale. Mvelele kha i vhe i thusaho nga u disa mulalo hu si phambano na dzikhakhathi.

Mbuno

Vhaanewa/vhabvumbudzwa vho fhambanaho nganeani iyi hu na fhethu hunzhi he vha vha na thuthuwedzo ya u bveledza thero.

Vho Madilaga na Vho Luvhani

- Sa muniwe wa vhaanewa/vhabvumbudzwa vhahulwane. Vho Madilaga vha lamba niwana wa vhu mutani wavho. Hezwi zwi ita uri vha halifhele musadzi wavho Vho Luvhani musi vho no vha vhudza uri vho vhudzwa u pfi vho vhfha muvhilini ngei kiliniki/vho gonya miri/vha na thumbu.

- Vho Madilaga vha sinyuswa nga musadzi wavho Vho Luvhani musi a tshi vha vhudza uri khonani yavho Vho Tshianevo vha na lutshetshe. Vho Madilaga vho sinyuwa lwe vha kwasha na khaphu ye vha vha vha tshi khou nwa ngayo tie, vha vhudza Vho Luvhani uri vha do vha pwasha sa yeneyo khaphu. Vho Madilaga vha dzhenelela musi Mutshutshu a tshi vhudzisa mme awe uri vha do ya lini u renga muñwe ñwana, vha goda Vho Luvhani uri a no beba vhana vhanzhivhanzhi ha ngo fhambana na a songo takalaho thohoni.
- Vho Luvhani vho ñala vha tuwa hayani musi Vho Madilaga vha tshi vha vhudza uri vha ngalangadze mihwalo kana hu lindelwe ñwana a tshi bebwa, a fhiwe vha todaho vhana.
- Vho Luvhani vha halifhelwa na u seiwa nga Vho Madilaga nge vha vhudzisa uri ñwana u do irwa dzina lifhio.
- Vho Luvhani vha gungulelwa nga Vho Madilaga nge vha beba ñwana e na ñño.
- Vho Luvhani a vha tikedzwi nga Vho Madilaga musi Vho Ana vha tshi kolela uri vho beba ñwana wa shenga. Tshe Vho Madilaga vha ita ndi u semana na u vhudza Vho Luvhani uri zwauri ñwana ndi shenga, a hu na a sa zwi divhi shango lothe.
- Vho Luvhani vha seiwa na u halifhelwa nga Vho Madilaga vha simesa uri Vho Luvhani vha diita mune wa muñi nge vha ramba mutangano wa siviki, ha ambiwa nga ñwana wavho vhone vha siho, hu tshi pfi ndi shenga.

Tshifhiwa

- O hanwa nga khotsi awe Vho Madilaga a sa athu u bebwa.
- U bebwa hawe e na ñño zwa ita uri a vhengiwe na u newa samba la uri ndi shenga.
- Mme awe Vho Luvhani ndi vhone vhe vha dzhia vhudifhinduleli ha u mu alusa vhe nae ngei Polokwane.
- U kona hawe tshikoloni, zwo ita uri a phase nga ñaledzi a fhiwe na bazari nga vha ha Mercedes Benz ya u guda ngei Germany. Henengei ndi he a phasa masitasi yawe.
- A tshi ya u ambara gaweni, a tuwa na vhabebi vhawe vhothe hu tshi katelwa na khotsi awe vhe vha si mu tikedze u bva vhutukuni hawe.
- O fhedza o shuma ngei Germany sa muinzhiniara kha vha ha Mercedes Benz.

Magumo

Muniwali o kona u shumisa Vho Luvhani, Tshifhiwa na Vho Madilaga kha u bveledza thero, vhathu vha farelana, vha sumbedza u tikana na u vha na vhuthihi. Vho Madilaga vho farelana na Vho Ana, Tshifhiwa na Vho Luvhani nge ha vha na u pfesesa na u tangedza tshanduko kha kuhumbulele kwa zwithu vhutshiloni.

[25]

MBUDZISO YA 7: NANDI NDI SHENGA? – MBUDZISO PFUFHI

- 7.1 Ndi khudano ya nga nnda.√ Ngauri Vho Madilaga vha kudana na Vho Luvhani nga mulandu wa uri Vho Luvhani vho dihwala naho Vho Madilaga vho ri vhana vhavho vhararu vho lingana/Vho Madilaga vho sinyutshela Vho Luvhani uri vho vha vhudza nga ha vhudzadze ha Vho Tshiane, khonani yavho.√ (2)
- 7.2 Vho Madilaga vho olwa sa munna ane a tavyanya u dinalea.√ Vho pfa Vho Luvhani vha tshi vha vhudza nga ha vhudzadze ha Vho Tshiane, khonani yavho vha sinyuwa vha vhuya vha pwasha na khaphu ya tie/vho pfa Vho Luvhani vha tshi ri vho dihwala vha thoma u sinyuwa.√ (2)
- 7.3 Tshipida tsha puloto tsho taniwaho nga mafhungo aya ndi tsha u bveledza mafhungo/nyito i takuwaho,√ ngauri ndi hune thaidzo ya mutani wa Vho Madilaga ya khou bvela phanda na u aluwa ngauri ri pfa vha na u sa andana musi Vho Luvhani vha tshi ri vho dihwala.√ (2)
- 7.4 Vhudipfi ndi ha dinalea/sinyuwa/u sa takala.√ Vho Madilaga a vha takaleli fhungo la u dihwala ha mufumakadzi wavho Vho Luvhani. Vha dovha vha sinyutshela uri Vho-Luvhani vha vha vhudza nga ha u vha na nwana ha khonani yavho Vho Tshiane.√ (2)
- 7.5 Mafhungo a u sinyutshelwa ha Vho Luvhani nga munna wavho Vho Madilaga a u ri vho dihwala o thusedza u totomodza thaidzo ya dzikhakhathi mutani wa ha Madilaga, lwe na nwana a tshi bebwa e na lino zwa nanisa vengo mutani uyu, lwe Vho Luvhani vha fhedza nga u tou pfuluwa.√√ (2)
- 7.6 Muniwali u pfukisela mulaedza kha vhavhali wa uri munna u tea u tikedzana na musadzi wawe kha nyimele i sa pfesesei/tanganedzei u fana na u vha na vhana mutani/u beba vhaholefali ndi mpho ya Mudzimu.√ Vho Madilaga a vho ngo tikedza Vho Luvhani nge vha beba Tshifhiwa e na lino lithihi. Muta wavho wa balangana, Tshifhiwa a aluswa nga mubebi muthihi.√√ (3)
- 7.7 Muniwali u toda u sumbedza ndeme ya uri vhutshiloni hu na vhathu vhane mushumo wavho ndi u nea ngeletshedzo kha vhothe vhathu vho tsikiwaho nga thaidzo dzo fhambanaho/vha a kona u tsireledza vha no shaya tsireledzo. (2)
- [Maraga 2 kha muhumbulo u pfalaho.]√√ (2)

7.8 Masiandaitwa o vhangwaho nga kutshilele kwa Vho Maambavhaniwe ndi a u ri:

- Vho kolela niwana wa muzwala wavho.
- Vho niwa nga thoni/vho shona.
- Vho guda vhutshilo nga ndila i vhavhaho.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho].√√√ (3)

7.9 U tenda ha Tshifhiwa u tuwa na khotsi awe Vho Madilaga musi a tshi ya u ambara gaweni Germany, zwo thusedza u bveledza magumo a lishandi ngauri vhavhali vho vha sa humbuli uri Tshifhiwa u do hangwela khotsi awe kha zwe vha mu tamba a tshe mutuku/vhavhali vho vha vha sa fulufheli uri Vho-Luvhani vha do tenda u tuwa na Vho Madilaga Germany sa vhabebi vha Tshifhiwa/Khotsi vha tenda uri Tshifhiwa a si shenga, vha fhedza nga u humbela pfarelo.√√ (2)

7.10 Ndi vhona zwo tea. Vhathu vhutshiloni vha a lwa vha dovha vha farelana, u farelana zwi disa mulalo kha o khakhaho na o khakhelwaho.√√ (2)

7.11 Ndi a mu pfela vhutungu ngauri:

- O aluswa nga mme awe vhe vhothe.
- O shaya thikhedzo ya khotsi awe musi a tshi i toda .
- Ho ngo tangedzwa nga tshitshavha tsha shango la Tshandebvu.
- O haniwa nga khotsi awe a sa athu u bebiwa na musi a tshe mutuku.

[Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.]√√√ (3)
[25]

MBUDZISO YA 8: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO NDAPFU

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziselononi.

Maraga dza mbuno: 15.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10.

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi. Fhedzi-ha, kha vha tendele phindulo dzo fhambanaho, dza vhusiki nahone dzi tanaho kuhumbulele na kusengulusele kwa vhudzivha.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re mafhedziselononi musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Thero ndi zwine bugu ya khou amba zwone hune munwali a vha e na ndivho ya uri vhavhali vha vhe na zwine vha divha vhutshiloni. Vhaanewa/vhabvumbedzwa ndi vhathukhumbulelwa vha shumiswaho nga munwali kha u bveledza mafhungo. Hu na tshaka dzo fhambanaho dza vhaanewa vhahulwane, hedzi dzi katela dendeke, mulutanyi/mukonanyi na mupikisi. Thero buguni iyi ndi zwiphiri zwo vhangwaho nga u sa fulufhedzea mitani na kha vhukonani. Vhutshiloni kha ri shanduke ri tshilele u amba ngoho ri bve kha zwiphiri zwine zwa ita uri hu vhe na khakhathi na mavengo.

Mbuno

Vhaanewa/vhabvumbedzwa vho fhambanaho nganeani iyi hu na fhethu hunzhi he vha vha na thuthuwedzo ya u bveledza thero.

Vho-Loshani, Maria na Aifheli

- Maria na Vho-Loshani vha a andana naho vhothe vhe na vhushaka na vhanwe vhathu.
- Maria u vha na thumbu ya Vho-Loshani.
- Maria na Vho-Loshani vha ita mulanga wa uri muhwalo wonoyo u pomokedzwe Aifheli.
- Maria u langana na Aifheli uri vha ite munyanya wa u malana nga tshihadu. Maria ha pfesesi Vho-Loshani vha tshi vha mudzudzanyi wa munyanya zwine Aifheli ha vhoni zwo khakhea.

- Maria u fhedza o vhingana na Aifheli. Naho Maria o vha na lutamo lwa u pfulutshela Thohoyandou, Aifheli ho ngo andana nazwo nge a simesa kha u todou bveledza vhupo ha hawe ha Folovhodwe.
- Maria ha pfesesi u funana ha Rotondwa na Musatondwa zwine Aifheli ha vhoni zwo khakhea. Maria u hana zwa u funana o ditika ngauri iwana wawe wa mutukana, Rotondwa, ndi mutuku kha Musatondwa.
- Vho Loshani a vha andani na Aifheli kha fhungo la uri Rotondwa na Musatondwa vha tea u malana. Vho-Loshani vha ri vhana a vha malani ngeno Aifheli a tshi ri sumbedza uri a zwi na thaidzo.
- Vho-Loshani vha shanduka tshidakwa, vha fhedza nga u pfulutshela shakadza nge tshiphiri tsha Vho-Loshani na Maria tsha divhiwa nga vhathu vhothe vha vhupo ha Folovhodwe.
- Aifheli u pfumedzana na Maria musadzi wawe, vha bvela phanda na vhutshilo.

Magumo

Muriwali o kona u shumisa Maria, Vho-Loshani na Aifheli kha u bveledza thero, zwiphiri zwa punduwa, vhathu vha guda uri vha tea u shanduka, vha bva kha mafhungo a u sa fulufhedzea. Aifheli o fhedza o zwi divha uri Rotondwa a si iwana wawe wa malofha, Vho-Loshani vha pfulutshela Shakadza, Musatondwa a tangana thoho.

[25]

MBUDZISO YA 9: ISHA LA MITODZI – MBUDZISO PFUFHI

- 9.1 Ndi khudano ya nga ngomu.√ Mihumbulo ya Vho-Loshani i khou lwa nga ngomu havho musi vha tshi humbula uri Maria u do tenda na kana ha nga pfesesi musi vha tshi vha murangaphanda wa munyanya/Vho-Loshani vha vha na khudano ya nga ngomu musi vha tshi humbula uri mafhungo a pfala a do dinesa vhunga vhone na Aifheli vhe vhathihi/Vho-Loshani vha vha na khudano ya nga ngomu musi vha tshi humbula u hana kana u tenda u vha murangaphanda wa munyanya.√ (2)
- 9.2 Vho-Loshani vho olwa sa:
- Munna a re na nyofho.√ Vho Loshani vha dzhenwa nga nyofho musi hu tshi pfi vha do vha murangaphanda wa munyanya wa Aifheli hu u ofha zwe vha ita.√
- KANA**
- Munna a sa thonifhi.√ Vho-Loshani vha andana na musidzana wa khonani yavho.√ (2)
- 9.3 Tshipida tsha puloto tshi taniwaho nga mafhungo aya ndi tsha u bveledza mafhungo/nyito i takuwaho,√ ngauri ndi hune thaidzo ya tshiphiri tsho itelwaho Aifheli tsha u pomokedzwa mihwalo nga Vho-Loshani na Maria i tshi khou bvela phanda. Maria na Vho-Loshani vha dzula vha tshi tima-tima uri tshiphiri tshi nga bvela khagala arali Vho-Loshani vha vha murangaphanda wa munyanya wa mbingano ya Aifheli na Maria.√ (2)
- 9.4 Vhudipfi ha Vho-Loshani ndi ha u sa takala,√ Vho-Loshani a vha zwi takaleli uri vha vhe murangaphanda wa u dzudzanya munyanya wa Maria na Aifheli. Vho-Loshani vha a dihanedza/tima-tima uri vha tende kana vha hane u didzhenisa kha nzudzanyo dza munyanya.√ (2)
- 9.5 Mafhungo a tshiphiri tsha u pometshedza Aifheli thumbu i si yawe, o thusedza u totomodza thaidzo mutani wa Vho-Aifheli. Thaidzo ya tshiphiri itshi i hulela musi nwana a tshi bebwa (Rotondwa) e mutswu nga muvhala a dovha a fana na Vho-Loshani. Thaidzo iyi i kwama Vho-Loshani na Maria musi Musatondwa na Rotondwa vha tshi funana na u dovha vha neana mihwalo, tshiphiri tsha bvela khagala.√√ (2)
- 9.6 Muñwali u pfukisela mulaedza wa uri vhathu kha vha tutshele zwiphiri vhunga zwi tshi vha na masiandaitwa a si avhudi.√ Vho-Loshani na Maria vho ita tshiphiri tsha u pomokedza Aifheli mihwalo i si yawe, vhana vha funana vha dovha vha tshinyana, zwa vhangela Maria na Vho-Josephine malwadze, ha vha na vhuswina vhukati ha Aifheli na Vho-Loshani.√√ (3)

9.7 Muniwali u toḁa u sumbedza ndeme ya uri vḥutshiloni hu na vḥathu vḥane vḥa dzḥena mafhungoni a sa vḥa kwami, vḥane tshavho ndi u toḁou tuṭuwedza khakhathi dza miṭani, kanzhi dzi vḥangwa nga mirāḁo ya miṭa yeneyo.√√ (2)

9.8 Masiandaitwa o vḥangwaho nga kutshilele kwa Vho-Josephine zwi tshi kwama muṭa wavho:

- U dzumba tshiphiri tsha u andana ha Vho-Loshani na Maria, zwo ita uri Rotondwa na Musatonwa vḥa andane.
- Rotondwa o fhedza o fha Musatondwa mihwalo/thumbu.
- Vho-Josephine vho farwa nga vḥulwadze.
- Musatondwa o fhedza o lwala vḥulwadze ha muhumbulo.

[Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho]√√√ (3)

9.9 Luṇwalo lwe Maria a riwalela munna wawe Aifheli lwo thusedza u bveledza magumo a liḥandi, ngauri vḥavhali vho vḥa vḥa sa humbuli uri Aifheli u ḁo vḥala luṇwalo ulwo a dovḥa a funa u dzula na Maria hafḥu, fhedzi vḥavhali vho mangala musi a tshi dovḥa a mu dzḥia a dzula nae lwa tshoṭhe.√√ (2)

9.10 Zwo tea. Vḥutshiloni vḥathu vḥa a khakhelana vḥa dovḥa vḥa farelana ngauri zwi ita uri vḥukati ha mufareli na mufarelwa hu vḥe na mulalo.√√ (2)

9.11 Ndi a vḥa pfela vḥuṭungu ngauri:

- Nwana wavho Musatondwa o fhedza o tangana ṭhoḥo
- Mufumakadzi wavho o fhedza o lwala.
- Vho fhedza vho vḥa tshidakwa.
- Vho fhedza vho pfuluwa nga u shavḥa vḥukhakhḥi havho.

KANA

A thi vḥa pfeli vḥuṭungu ngauri:

- Vho tou diitela nga u sa fulufhedzea kha khonani yavho Aifheli.
- Vho tou lukela Aifheli khonani tshiphiri tsha u mu pomokedza mihwalo i si yawe zwa fhedza zwa vḥaisa vḥone vḥane.
- Vho tou sa fulufhedzea kha mufumakadzi wavho Vho-Josephine.

[Maraga THARU kha mbuno THARU dzi pfalaho.]√√√ (3)
[25]

FOLUKUŁOO**KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO – RV Tshikovhi****MBUDZISO YA 10: KHUVHANGANYO YA FOLUKUŁOO (MBUDZISO NDAPFU)**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziseloni.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Vhalingiwa vhalavhelelwa u nanga zwibveledzwa zwo teaho u bva buguni yavho u itela u khwathisedza likumedzwa line la khou sengulusiwa.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la mafhedziseloni musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

Marangaphanda

Pfunzo ndi zwine muniwali a tama vhathu vha tshi guda zwone vhutshiloni. Ndi zwa vhukuma maiwalwa a sialala ndi tshiko tsha ndivho hune lushaka lwa kona u kaidzwa kha zwinzhi zwine vhathu a vha athu u zwi vhona na u zwi dzhiela nzhele zwine zwi nga fhedza zwo vha dzhenisa khomboni.

Vhutshiloni thaidzo kana khaedu dzo dalesa lune ri tea u vula maṭo ri sedzese uri ri kone u kunda. Hezwi zwothe zwi vhonala kha lungano na tshikhodo zwo netshedzwaho. Zwothe hezwi zwo ri nea pfunzo i sa takuwi.

Mbuno

[Afha vhalingi vho nea tsumbo dzavho, vhalingiwa vha nga di shumisa tsumbo dzo fhambanaho na idzi, tenda dza vha dzi tshi khwathisedza likumedzwa.]

- Nga lungano lwa vhatukana vha no shanduka, vhasidzana vha re na vhufunafuna, vha ungwa nga lunako lwa vhatannga vha sa vha divhi, vha vha funa vha fhedza vha vha tahela vhabebi vhavho vha sa divhi tshithu.
 - Vhanna avho vha ya vha dzula na avho vhasidzana dakani.

- Hayani vhabebi vha vusa lihanya la u toda hune vhana vhavho vha vha hone.
- Vhanna avho vha bvela phanda na u ungeledza vhasidzana vha vhufunafuna nga u vha fha nama vha tshi la.
- Vhanna avho vho vha vhadziatshimbevha nge vha vha lufuno vha si nalwo, tshavho ho vha hu u toda u la avho vhasidzana.
- Vhathannga musu vha sa athu u zwima, vho vha vha tshi ya kha muvhuda, vha shandukiswa vha vha dzindau.
- Muvhuda wo nea tsivhudzo vhasidzana uri vha do vhulahwa ngauri vhanna vhavho vha a shanduka vha vha dzindau. Vhasidzana avho nge vha funa na u fulufhela vhanna vhavho a vho ngo tenda u kaidzwa/tsivhudzwa.
- Vhasidzana vho fhedza muthihi wavho o tou zwi vhona nga mafo, vha kona u zwi tangedza.
- Muvhuda wo didzhenisa kha u thusa vhasidzana uri vha divhe zwiphiri zwa vhanna vhavho, wa dovha wa isa phanda na u vha thusa musu vha tshi shavha.
- Zwothe hezwi zwo itwa nge vhasidzana vha na vhufunafuna, vha ungeledzwa nga lunako lwa vathannga vha sa vha divhi. Muvhuda khavho wo vha mutsivhudzi.
- Nga tshikhodo tsha sialala **Makwinda a Tshiungani**, murendi afha u toda u bvisela khagala uri fulufhelo la vha Tshiungani zwi tshi ya kha u tsireledzwa vhutshiloni vha tenda uri zwifho zwavho ndi zwone zwine zwa vha na vhudifhinduleli hazwo.
 - Lwaphungu ndi fhethu hune a si mukololo wa Tshiungani ha dzheni, a i ta tshikhuna a dzhena u do tanga na zwi sa vhone/khombo/lufu/u sa vhuwela murahu.
 - Bambelo ili li anza madambi a livhanaho na vha si vhakololo, fhedzi ndi hone hune vha vha vha diphina vhe hone nga u bambela.
 - Zwiliwa zwa vha Tshiungani zwi vha hone musu lushaka ulu lwo vha na u rerela havhudi hu takadzaho zwifho zwawo.
 - Uri lushaka lwa Tshiungani lu vhe na madi/mvula, mananga a tshikona a fanela u thoma a lila. Tshikona tsha lila nyamabuli i a bva, madi a vha vhubugubu.
- Muñwali u na lutamo lwa u nea tsivhudzo/ngeletshedzo uri a sa pfi a tshi laiwa u dzhena khakhathini/khomboni ndi hawe. Kha lungano Vhatukana vha no shanduka, muvhuda wo tsivhudza vhasidzana nga ha mvumbo dza vhanna vhavho dzi si dzavhudi, vhone vha hana nge vha vha vhe na fulufhelo lihulu khavho. Kha tshikhodo tsha Makwinda a Tshiungani vathu vho eletshedzwa uri zwifhoni hu dzhena vha Tshiungani fhedzi vha re vhakololo, vha si vhakololo vha ile u hu kanda. Lushaka lwa Tshiungani lwo tshivhudzwa lwa tenda, zwithu zwa vha nakela, zwiliwa zwa wanala nga vhezvi, madi a vha hone.

Magumo

Muñwali o kona u shumisa lungano na tshikhodo u sumbedza uri manwalwa a sialala ndi tshiko tsha ndivho tshine lushaka lwa wana hone tsivhudzo ya zwo dzumbamaho zwine vathu uri vha tshile zwavhudi vha tea u zwi thanyela hu u itela uri vha tinye khombo/khakhathi dzo yaho nga u fhambana. Hezwi zwothe muñwali u zwi kona nga u shumisa manwalwa a sialala a lungano na tshikhodo tsha sialala.

[25]

MBUDZISO YA 11: KHUVHANGANYO YA FOLUKULO – MBUDZISO PFUFHI**MBUDZISO YA 11 – MBUDZISO PFUFHI****PHINDULO DZA TSHIPIDA TSHA C: LUNGANNO**

- 11.1 Muvhuda wo tanwa sa muanewa a re na vhuthu, wa mbilu ya u pfela vhañwe vhathu vhutungu.✓✓ (2)
- 11.2 Ndi khudano ya nda.✓ Musidzana o vha a tshi ri vha tea u dzhia ndila tsekene ngeno wa mutukana a tshi ri vha fanela u dzhia ndenya, u hanedzana uho ho vha hu tshi khou bvelela kha vhathu vhavhili.✓ (2)
- 11.3 - Vhana avho vho diwana vho swika dakani lihulu li no ofhisa.✓
- Vhana avho vho diwana vho hahedzwa nga dziphukha dzi tshi toda u vha la.✓ (2)
- 11.4 Ndaela ye vhana vha fhiwa nga makhulu wavho ya uri vha tea u dzhia ndila tsekene, a vha nga tangani na khombo, fhedzi vha vho fhedza vho dzhia ndenya, vha diwana vhe khomboni ya u toda liwa nga dziphukha.✓✓ (2)
- 11.5 U lamukiswa ha vhana nga muvhuda hu tana vhudipfi ha u takala✓ ngauri vho vha tshi zwi divha uri lufu lwo vha swikela.✓ (2)
- 11.6 Muthu u tea u thetshesela na u tevhedza ndaela/ngeletshedzo dza vhañwe uri a si dzhene khomboni/khakhathini.✓✓ (2)
- 11.7 - Ndo vha ndi tshi do tevhedza ndaela sa zwe nda vhudziswa zwone.
- Ndo vha ndi sa do tenda muniwe a tshi nkhelusa nda ita zwo fhambanaho na zwe nda vhudzwa.
- Ndo vha ndi tshi do thetshesela khaladzi anga.
- [ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]✓✓ (2)

PHINDULO DZA TSHIBVELEDZWA TSHA D: VHURENDI HA SIALALA (TSHIKHODO)

- 11.8 Murendi u toda u vhudza vhavhali uri Rammbuda u a gidimesa/u na luvhilo luhulu lu fanaho na lwa muvhuda.✓✓ (2)
- 11.9 Ndeme ya u shumisa tshigarukela magumoni kha mitaladzi iyo ndi u sumbedza uri musi hu tshi rendwa hu tou huwelelwa/tavhiwa mukosi hu tshi ombedzelwa vhuvha ha vhubali ha khosi Rammbuda.✓✓ (2)
- 11.10 Murendi u tama vhavhali/vhathetshelesi vha tshi divha uri khosi Rammbuda o thanya nahone u na vhubali vhune a kona u diphulusa musi e khomboni.✓✓ (2)
- 11.11 Muhumbulo muhulwane ndi wa u todou sumbedza uri vuhosi ha ha Rammbuda ho farana na vuhosi vuhulu ha Venda, vuhosi ha hone ho dzudzanyea na u dzula ho lugisela tsireledzo ya vathu vhaho.✓✓ (2)
- 11.12 Ku a tangedzea ngauri:
- Thovhela Rammbuda ha levhi.
 - U a kona u lwa.
 - U a kona u gidima
 - U na vhubali ha u kona u ditsireledza musi e khomboni.
- [Zwiraru fhedzi zwi pfalaho.]✓✓✓ (3)
- [25]

TTHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA**U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana****MBUDZISO YA 12: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziselon.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la 26 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

ADENDAMU**Marangaphanda**

Khudano ndi u sa andana kana u fhambana ha mihumbulo vhukati ha vhabvumbedzwa/vhatambi kana mutambi ene mune. Khudano i na tshaka mbili dzine dza vha khudano ya ngomu na khudano ya nda. Kha ino bugu ho angaredzwa tshaka dzothe dza khudano. Vhatambi ndi vhathu vhane muniwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a dirama yawe. Hu na tshaka dzo fhambanaho dza vhabvumbedzwa vhahulwane, sa dendeke, mulutanyi, mupikisi na vhañwe vhatambi vhathusi.

Mbuno

Buguni iyi hu vha na khudano dzo fhambanaho dzine dza bvelela hu u thusedza u bveledza mihumbulo muhulwane wa u lemala ha Mashudu. Khudano idzi ndi dzi tevhelaho:

- Khudano i vha hone vhukati ha Mashudu na Vho-Nefefe musi vha tshi mu rwela u vhuya vhusiku.
- Vho-Nefefe vha kudana na Vho-Marita nga riwambo wa ene Mashudu. Vho-Marita vha semana na Vho-Nefefe vha tshi khou lamulela Mashudu uri a songo rwiwa ngauri ndi riwana wa musidzana.

- Mashudu u kudana na khaladzi awe Khwathisani a tshi khou mu kaidzela uri u a bvafha ngauri ha iti tshithu, u shumelwa nga mme awe ene o dzula.
- Izwi zwi ita uri Vho-Marita vha sinyutshela Khwathisani lune zwa vhangha khudano vhukati havho.
- Vho-Marita vha kudana na Khwathisani musi a tshi lingedza u vha eletshedza uri vha litshe u lema Mashudu.
- Hu vha na khudano vhukati ha Mashudu na Lufuno musi Lufuno a tshi ri ha todi vhabebe vha Mashudu vha tshi zwi divha uri vha a funana. Zwithu hezwi zwi sinyusa Mashudu.
- Mashudu na Lufuno vha kudana musi Mashudu a tshi funana na Tshibio a tshi khou itela u vha isa ene Lufuno.
- Mudededzi Vho-Ludwevha na Mashudu vha a kudana nge Mashudu a si riwale mushumo wavho wa tshikolo. Vha fhedza vha tshi mu kaidza na u mu rwa.
- U rwiwa ha Mashudu nga Vho-Ludwevha hu vhangha khudano vhukati havho na Vho-Marita vha vha fhedza vha tshi vha dela tshikoloni vha vha sema.
- Hu vha na khudano vhukati ha Khwathisani na mme awe musi a tshi vha kaidzela u sema mudededzi Vho-Ludwevha vha vha tou vha tevhela tshikoloni.
- Vho-Nefefe vha kudana na Mashudu nga murahu ha musi thohoyatshikolo Vho-Latani vha tshi vha vhudza uri Mashudu ha thonifhi vhadededzi nahone ha iti mishumo ya tshikolo.
- Mashudu u lwisa Lufuno na Tshibio vha vha khou funana navho vhothe. Lufuno u fhedza a tshi rwiwa nga Tshibio.
- Khwathisani u rwa Mashudu nge a mu wanedza a na Tsaniwani hayani.
- Mashudu u kudana na mme awe nga u vha sema musi vha tshi vho hana a tshi tuwa na Tsaniwani tshikhuwani, izwi zwi tshi itiswa nga muloro we vha u lora.
- Mashudu u fhambana na Heleni nge Heleni a wanulula uri Mashudu u khou mu dzhiela munna wawe Tsaniwani. Mashudu u shushedzwa nga lufhanga nga Heleni ene a vho shavhela badani a tshaiswa nga goloi.

Magumo

Munwali wa dirama iyi o kona u shumisa vhatambi u bveledza khudano. Ri wana uri Vho-Marita vha kudana na vathu vhanzhi vha tshi imelela Mashudu musi a tshi kaidziwa kha kutshilele kwawe kuvhi, zwa fhedza zwo ita uri vhothe vha lozwe

[25]

vhutshilo havho nga niwambo wa u lema na u lemiwa ha Mashudu.

MBUDZISO YA 13: U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – MBUDZISO PFUFHI

U LEMA HU FHIRA U LOTSHELWA – IP Demana

- 13.1 Ndi khudano ya nga nnda.√ Khwathisani na Mashudu vha khou semana, Khwathisani u fhedza nga u rwa Mashudu.√ (2)
- 13.2 Vho-Mariṭa ndi mufumakadzi a si na milayo/mikhwa ngauri ri vhona vha tshi tendela riwana wavho Mashudu a tshi funana na vhatukana vhanzhi./ Vho-Mariṭa ndi mufumakadzi a si na thonifho ngauri vha tendela Mashudu a tshi disa vhatukana mudini. (2)
- [Maraga NTHIHI kha mvumbo na NTHIHI kha thikhedzo.]√√ (2)
- 13.3 Mufhindulano uyu u na vhumamami na zwe zwa bvelela phanda ngauri Mashudu o fhedza o tahela Tsaniwani, zwe zwa vho mu vhangela lufu lwa u thulwa nga goloi.√√ (2)
- 13.4 Muṛwali u tama u vhudza vhavhali uri hu na vhatu vhane vha sa toḁi u kaidziwa/laiwa/tsivhudzwa. Vha tshi kaidzwa/laiwa/tsivhudzwa vha a semana.√√ (2)
- 13.5 Ndi mudzedze wa tshifhinga tsha zwino/musalauno.√ Ngauri mafhungo aya a tana mubebi ane u tutuwedza riwana kha zwa vhatukana, a dovha a toḁa u vha rengela na halwa/Khwathisani o fara na bugu u khou bva u vhalala.√ (2)
- 13.6 Muhumbulo muhulwane wa dirama iyi ndi wa uri u lema riwana a si zwavhuḁi ngauri zwi fhedza zwi tshi vha na mvelelo dzi si dzavhuḁi/zwi tshinya vhumatshelo ha riwana.√√ (2)
- 13.7 U shumiswa ha Tsaniwani nga muṛwali ndi u itela uri hu khunyelele ndivho ya muṛwali ya uri vhuḁeniwa na u sa fulufhedzea zwi na masiandaitwa a si avhuḁi, vhushaka ha Mashudu na Tsaniwani ho vhulahisa Vho-Mariṭa na Mashudu/ha dzhenisa Heleni khakhathini ya u vhulahisa Mashudu.√√ (2)

13.8	<div>Khwathisani</div> <div>-U takalela u ita mishumo ya tshikolo.</div> <div>-U kaidza Mashudu musi a tshi khakha.</div> <div>-Ha toḁi Mashudu a tshi lemala.</div> <div>-U vhona tshikolo tshi tsha ndeme.</div>	<div>Mariṭa</div> <div>-A vha tutuwedzi vhana uri vha ite zwa tshikolo.</div> <div>-A vha kaidzi Mashudu naho o khakha.</div> <div>-Vha lema Mashudu.</div> <div>-A vha vhoni ndeme ya tshikolo.</div>
------	--	--

[Maraga nthihi kha mbambedzo nthihi i pfalaho.]√√√ (3)

13.9 Aironi ya dirama ndi musi hu na zwine zwa khou do u bvelela kha mutambi zwine vhavhali/Vhataleli vha zwi divha ngeno mutambi uyo a sa zwi divhi.√
Vhavhali vho vha vha tshi zwi divha uri Mashudu o vha o ya vhatukanani vhawe fhedzi vho Nefefe vho zwifhelwa ha pfi u bva mavhengeleni/Vhavhali vho vha tshi zwi divha uri Heleni u khou ya u shushedza Mashudu nga lufhanga ngeno Mashudu o vha a sa zwi divhi.√√ (3)

13.10 A zwo ngo tea:

- Nwana ho ngo tea u sema mme awe.
- Nwana u tea u thonifha mme awe.
- Nwana u tea u thetshesela ngeletshedzo dzi no bva kha mme awe.
- Nwana ho ngo tea u tatisana na mubebi wawe.
- ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.] √√√ (3)

13.11 - Ndo vha ndi tshi do dzula fhasi na munna wanga ra dzudzanya mafhungo.
- Ndo vha ndi tshi do humbela vhahulwane vha muta uri vha ri thuse u tandulula thaidzo.
- Ndo vha ndi tshi do humbela ngeletshedzo kha vhashumelavhapo.
- Ndo vha ndi tshi do toda u thuso kha vhafunzi.
- Ndo vha ndi tshi do fhambana nae.

[Mbuno MBILI dzi pfalaho.]√√ (2)
[25]

TSHILWAVHUSIKU – TT Mudau**MBUDZISO YA 14: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO NDAPFU**

KHA VHA DZHIELE NZHELE: Vha shumise adendamu iyi khathihi na rubriki i re mafhedziselon.

Maraga dza mbuno: 15

Maraga dza tshivhumbeo na luambo: 10

Maraga dza tshivhumbeo na luambo dzi avhelwe nga ndila i tevhelaho:

- Arali e kha khritheria 5(12 – 15) 8 – 10
- Arali e kha khritheria 4(9 – 11) 6 – 7
- Arali e kha khritheria 3(6 – 8) 4 – 5
- Arali e kha khritheria 2(4 – 5) 2 – 3
- Arali e kha khritheria 1(0 – 3) 0 – 1

- Izwi hu tou vha mutheo wa u tola/maka mbudziso iyi. Zwi tevhelaho kha zwi shumiswe sa tsumbandila/maga a u thusedza musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.
- Vhalingiwa vha nga nekeda tsumbo/vhupfiwa/mbuno dzo angalalaho vhukuma musi vha tshi tikedza makumedzwa/vhuimo/kuvhonele kwavho.
- Kha vha shumise rubriki i re kha siatari la 26 musi vha tshi tola/maka mbudziso iyi.

ADENDAMU**Marangaphanda**

Khudano ndi u sa andana kana u fhambana ha mihumbulo vhukati ha vhabvumbedzwa/vhatambi kana mutambi ene mune. Khudano i na tshaka mbili dzine dza vha khudano ya ngomu na khudano ya nda. Kha ino bugu hu angaredzwa tshaka dzothe dza khudano. Vhatambi ndi vhathu vhane muniwali a vha shumisa u bveledza mafhungo a dirama yawe. Hu na tshaka dzo fhambanaho dza vhabvumbedzwa vhahulwane, sa dendeke, mulutanyi, mupikisi na vhañwe vhatambi vhathusi.

Mbuno

Buguni iyi hu vha na khudano dzo fhambanaho dze dza do bvelela hu u thusedza u bveledza muhumbulo muhulwane wa phambano na khakhathi dza u lwela shango la Swongozwi. Khudano idzi ndi dzi tevhelaho:

- Vhadzulapo vha Swongozwi na Khosi Thovhele Tshilwavhusiku vha kudana na Maforotereke nga murahu ha musi Maforotereke a tshi humbela u swielelwa lwa tshifhinganyana samusi vha vhañhira vha gondo zwino vhone a vha tsha funa u fhira.
- Maforotereke na Tshilwavhusiku na vhalanda vhawe vha kudana nga murahu ha musi vha tshi vho dzharatela shango line li si vhe lavho, le vha tou swielelwa.

- Vhane vha shango vha kudana na mavhuru musi mavhuru vha tshi vho hana musi vhane vha shango vha tshi sera darata.
- U rwiwa ha muduhulu wa Vho Lumbule nga Maforotereke zwi vhangha khudano vhukati havho na vane vha shango.
- U vhulahwa ha mmbwa na u rwiwa ha Mphelekedzeni nwana wa Vho Mmbangiseni nga tshimebi, vha tshi mu rwela uri o sera darata nga dzithundu zwo vhangha khudano vhukati havho.
- Luka u kudana na mufumakadzi wawe Ledia nge a vhudza munna wawe u ri vha pfuluwe ene a hana.
- U nyadziwa ha vane vha shango nga u shumisa vhatukana na vhasidzana na u toda u renga shango nga kholomo thanu zwi vhangha khudano vhukati havho.
- Mukoma na mmbi yawe u vhudza Maforotereke u ri vha tuwe shangoni la Swongozwi, izwi zwi vhangha khakhathi musi vha tshi shushedziwa nga tshigidi vha shavha.
- U sa tenda u tuwa ha Maforotereke Swongozwi zwi vhangha khudano na vhadzulapo zwe zwa swikisa kha nndwa khulu.

Magumo

Muniwali wa dirama iyi o kona u shumisa vhatambi u bveledza khudano. Ri wana uri ho vha na khudano nnzhi vhukati ha vha Swongozwi na maforotereke vha tshi lwela shango zwe zwa fhedza zwo vhulahisa maforotereke nga vhunzhi.

[25]

MBUDZISO YA 15: TSHILWAVHUSIKU – MBUDZISO PFUFHI

15.1 Ndi khudano ya nga nnda.√ Luka na Ledia vha khou fhambana malugana na u tangedza vharema sa vathu vha fanaho na vathu vhothe. Luka u vho Mpholekedzeni a si muthu ngeno Ledia a tshi vho e muthu a no fana na vathu vhothe.√ (2)

15.2 Piet u na tshituhu.√ Piet u rwa Mpholetshedzeni nga samboko a mu huvhadza ngeno hu si na mulandu u fareaho we a tshinya.√ (2)

15.3 Luka u pfala a tshi toda uri vha vhe na shango lihulwane, nga murahu ra vho pfa Maforotereke a tshi vho toda u rengiselwa shango lihulwane nga kholomo thanu fhedzi.√√ (2)

15.4 Muniwali u todou sumbedza uri hu na vhanna vha no diita ambadzifhele vha sa todi u thetshelesa vhafarisi vhavho. √√ (2)

15.5 Ndi mudzedze wa tshifhinga tsha kale/musalaula√ ngauri ri pfa vhatshena vha tshi tsikeledza/tambudza vharema nga u vha rwa, u toda u vha dzhiela shango na u sa tenda vha tshi vha na mbofholowo ya u tshimbila shangoni lavho. √

[U bula tshifhinga maraga 1, mbuno ya thikhedzo maraga 1] (2)

15.6 Muhumbulo muhulwane ndi wa uri arali vathu vho swielelwaho shangoni vha tea u pfa na u tevhedza milayo ya vhane vha shango, zwa sa ralo a hu nga vhi na mulalo/vharangaphanda vha mashango vha songo tenda u swielela vathu vhane vha sa vha divhe ngauri vha nga fhedza vho no vha zwira zwavho.√√ (2)

15.7 U shumiswa ha Luka nga muniwali ndi u itela uri hu khunyelele ndivho ya muniwali ya uri u dzhia zwithu zwa vathu nga khani zwi na masiandaitwa a si avhudi/zwi nga u vhangela khakhathi, Maforotereke vho humbela u swielelwa nga Tshilwavhusiku lwa tshifhinganyana vha vho hana u fhira, zwe zwa fhedza zwo vha vhulahisa nga mmbi ya Tshilwavhusiku.√√ (2)

15.8	<div>Ledia</div> <div>-Ha funi dziphambano/khakhathi.</div> <div>-U takalela u shuma na vharema.</div> <div>-U toda u tandulula thadzo nga mulalo.</div>	<div>Vho-Nyaphophi</div> <div>-Vha tutuwedza zwa dziphambano.</div> <div>-Vha vhenza zwiito zwa maforoterekere.</div> <div>-Vha toda u tandulula thaidzo nga nndwa/phambano.</div>
------	--	--

[Maraga nthihi kha mbambedzo nthihi i pfalaho.]√√√ (3)

15.9 Aironi ya dirama ndi musi hu na zwine zwa khou do u bevelela kha mutambi zwine vhavhali/vhataleli vha zwi divha ngeno mutambi uyo a sa zwi divhi.√
-Vhavhali/vhataleli vho vha vha tshi zwi divha uri Tshilwavhusiku u khou ya u tshotela Maforotereke vhusiku vho edela ngeno vhone Mafotereke vho vha sa zwi divhi.√√ (3)

15.10 A vhu tangedzei.

- Muthu muñwe na muñwe u na ndugelo ya u tshimbila hune a funa.
- A hu na muthu a re na ndugelo ya u rwa muñwe.
- A hu na muthu a no fhiwa mulandu a sa athu u sengiswa.
- A hu na muthu a no tendelwa u dzhia mulayo a u vhea zwandani zwawe.

[ZWIRARU fhedzi zwi pfalaho.]√√√ (3)

15.11 - Ndo vha ndi tshi do ya nda vha vhiga mulayoni.
- Ndo vha ndi tshi do toda u dzula fhasi navho ra ambedzana.
- Ndo vha ndi tshi do toda thuso/ngeletshedzo kha vharangaphanda vha mañwe mashango.

[Mbuno MBILI fhedzi dzi pfalaho.] √√ (2)
[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUTE: 80

KHETHEKANYO YA A: RUBRIKI YA U TOLA MAANEA A LITHERETSHA – MBUDZISO NDAPFU: VHURENDI [MARAGA: 10]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili Tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU	5–6	4	3	2	0–1
<p>Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwaṭhisedza nga vhuṭanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa</p> <p>ZRN=6</p> <p>MARAGA DZA 6</p>	<p>- Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho</p> <p>- Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwaṭhisedzo yo dziaho u bva kha tshirendo</p> <p>- U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>	<p>- U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone</p> <p>- Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala</p> <p>- Mbuno dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziṅwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneṭho</p> <p>- U pfesesa ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>	<p>- Tsenguluso i fushaho/linganelaho ya thoho</p> <p>- Hu na dziṅwe mbuno dzavhuḍi dzi tikedzaho thoho</p> <p>- Naho dziṅwe dza mbuno dzo tikedzwa, hu ḍi vha na vhuṭanzi vhu sa tendiseiḥo</p> <p>- U pfesesa ha mutheo ha lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>	<p>- Tsenguluso ya thoho i sa fushi</p> <p>- Hu na tshaedzo khulwane ya mbuno dzi tikedzaho thoho</p> <p>- Kupfeselele kwa fhasi kwa lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>	<p>- A hu na u pfesesa ha thoho</p> <p>- A hu na thikhedzo u bva kha tshirendo</p> <p>- Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liṅwalwa (vhurendi) na tshirendo</p>
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO	4	3	2	1	0-1
<p>Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kuṅekedzelwe kwa mafhungo</p> <p>Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu</p> <p>TL=4</p> <p>MARAGA 4</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho lunzhedanaho tshoṭhe</p> <p>- Mbuno dzo lundwa tshidele nahone dza bveledzwa zwi khagala tshoṭhe</p> <p>- Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhibva, zwi a tokonya, nahone zwo lulama</p> <p>- A hu na vhukhakhi vhu vhoneḥo ha girama, mupeleṭo na zwiḡa zwa u vhalala</p>	<p>- Tshivhumbeo tshi re khagala na mbuno dzi tevhelelanaho lu pfadzaho</p> <p>- Thevhekano ya mbuno i a pfadza</p> <p>- Luambo, thouni na tshitaela vhuṅzhi zwo lulama</p>	<p>- Hu ḍi vha na vhuṅwe vhukhakhi ha tshivhumbeo</p> <p>- Maanea/Phindulo i shaedza thevhekano yo fhaṭeaho ya kupfeselele na ndunzhendunzhe</p> <p>- Luambo lwo faredza vhukhakhi vhu si gathi, thouni na tshitaela hunzhi zwo tea</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho pulaniwa lwo khakheaho</p> <p>- Mbuno a dzo ngo dzudzanywa lu pfadzaho</p> <p>- Vhukhakhi ha luambo vhu khagala</p> <p>- Thouni na tshitaila a zwo ngo tea</p>	<p>- Tshivhumbeo tsho khakheṭhe</p> <p>- Vhukhakhi vhuṅzhiṭha ha luambo na tshitaila</p>

THANYELANI: Arali mulingiwa a sa dzhiela zwi re ngomu lwa tshoṭhe a riwala maanea, kha vha mu avhele maraga dza 0 kha zwi re ngomu, tshivhumbeo na luambo.

KHETHEKANYO YA B NA C: RUBRIKI YA U TOLA/MAKA MAANEA A LITHERETSHA – PHINDULO NDAPFU: NGANEA/FOLUKULO NA DIRAMA [MARAGA: 25]

Khritheria	Vhukoni ha nthesa	Tshikili tshone	Vhukoni ha vhukati/ho linganelaho/vhu fushaho	Vhukoni ha fhasi	U sa kona
ZWI RE NGOMU Tsenguluso ya thoho Tshidziki tsha mafhungo/u khwathisedza nga vhubanzi na kupfeselele kwa tshibveledzwa MARAGA 15 ZRN= 15	12–15 - Phindulo ya mathakhethakheni/nthesa: 14–15 Phindulo ya mathakheni/ntha: 12–13 - Tsenguluso yo nwelelaho ya thoho - Mbuno dzo angalalaho dzi gobolaho; hu na khwathisedzo yo dziaho u bva kha tshibveledzwa - U pfesesa ha nthesa ha lushaka lwa liñwalwa na tshibveledzwa	9–11 - U sumbedza u pfesesa na u sengulusa thoho nga ndila yone - Phindulo ndi yo faredzaho zwidodombedzwa zwi khagala - Mbuno dziñwe dzi pfadzaho dzo nekedzwa, naho dziñwe dzadzo dzi songo tou tikedzwa u swika heneffho - Hu na vhubanzi ha u pfesesa lushaka lwa liñwalwa na tshibveledzwa	6–8 - U pfesesa thoho lwo linganelaho/hu songo godombelaho; a si zwothe zwiñalusi zwo dodombedzwa - Hu na dziñwe mbuno dzi tikedzaho thoho - Mariwe makumedzwa o tikedzwa, fhedzi vhubanzi a vhu tendisei tshifhinga tshothe - U pfesesa liñwalo na tshibveledzwa hu songo fhelelaho	4–5 - U pfesesa thoho lwa u tou phuphuledza; a hu tou vha na zwiñwe zwiñalusi zwo senguluswaho nga vhubalo - Mbuno thukhu dzi tikedza thoho - Makumedzwa a tshimbilelanaho ndi matukutuku - U pfesesa hutuku ha liñwalwa na tshibveledzwa	0–3 - U pfesesa hutukutuku ha thoho - Ndingedzo yo rembedaho/i songo khwathaho ya u fhindula mbudzo - Makumedzwa ha tendisei na kathihi - Mugudi ha na ndivho ya lushaka lwa liñwalwa kana tshibveledzwa
TSHIVHUMBEO NA LUAMBO Tshivhumbeo, thevhekano i pfadzaho na kunekedzelwe kwa mafhungo Luambo, thouni na tshitaila zwo shumiswaho kha maanea/phindulo ndapfu MARAGA 10 TL=10	8–10 - Tshivhumbeo tsho lunzhedzana tshothe - Marangaphanda na magumo ndi zwa nthesa - Makumedzwa o vhekanywa zwavhudi nahone a bveledzwa zwi khagala - Luambo, tshitaela, na thouni zwo vhuba, zwi a tokonya, nahone zwo lulama	6–7 - Tshivhumbeo tshi re khagala na makumedzwa a tevhelelanaho lu pfadzaho - Marangaphanda na magumo na dziñwe phara zwo dzudzanywa nga ndila yo faranaho - U tevhekana hu pfadzaho ha makumedzwa - Luambo, thouni na tshitaela hunzhi zwo lulama	4–5 - Hu na vhuñwe vhubanzi ha tshivhumbeo - U pfadza na ndunzhendunzhe zwi di vha hone, fhedzi zwo faredza vhukhakhi - Hu na vhukhakhi vhu vhonealaho ha luambo; thouni na tshitaila hunzhi zwo tea - Phara hunzhi dzo lulama	2–3 - Tshivhumbeo tsho pulaniwa nga ndila yo khakheaho - Makumedzwa ho ngo vhekanywa nga ndila i pfadzaho - Vhukhakhi ha luambo vhu khagala - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea	0–1 - U shaea ha tshivhumbeo tsho pulaniwaho zwi khakhisa thevhekano ya likumedzwa - Vhukhakhi ha luambo na tshitaila zwi itisa uri phindulo iyi i kundelwe u swikelela - Thouni na tshitaela a zwo ngo tea - Phara dzo khakhea
MARAGANYANGAREDZI	20–25	15–19	10–14	5–9	0–4